

Kórkem shıǵarmalarında teńewlerdiń stillik qollanıwı

(A.Musayev shıǵarmaları misalında)

Ájiniyaz atındaǵı NMPI
Mektepke shekemgi
hám baslawısh tálim fakulteti
Baslawısh tálim baǵdasrı
4- kurs studenti Atamuratova A.
Ilimiy basshı: f.i.k E. Allanazarov

Til iliminde teńewler sóylewdiń obrazlılıǵı, ekspressivliligi menen tikkeley baylanıslı semantikalıq hám stilistikalıq kategoriyalar bolıp tabıladı. Olardıń denotatlıq, signifikatlıq, atamalıq qatnasların, stillik qollanıwın úyreniw házirgi tili iliminiń áhmiyetli máseleleriniń biri tabıladı.

Teńewler súwretlenip atırǵan qanday da bir waqıya yamasa hádiyseni ayırıqsha atap, oǵan oqıwshınıń diqqatin awdariw ushin, sol nárseni ekinshi bir zatqa teńep, salıstırıp kórsetedi. Qaraqalpaq tilinde teńewler *day/-dey*, *-tay/-tey* affiksleri, sonday-aq, *kibi*, *siyaqlı*, *tárizli*, *yańli*, *misli* siyaqlı kómekshi sózler menen ańlatıladi. Misali:

Bir otırsa qaytip turmas kesel*dey*,

Tura ǵoysa toqtamaydi eser*dey*,

Másisi pos taslap qara meshel*dey*,

Shılǵawı shashaqlı Erejep bala. [A. Muwsaev. "Erejepke"]

Shayır bul qosıq qatarları arqalı Erejepti táriyplewde óziniń dóretiwshilik, stillik sheberligi menen onıń qanday ekenligin, minez-qulqın teńewler arqalı shebertáriyplep beriwge háreket etken. Sonday-aq, shayırdıń xalqımızǵa belgili bolǵan qosıqlarınan biri "Táriyp" qosıǵında da teńewlerdi ushiratamız:

Ǵarip aytar ótti neshe jahangir,

Hárkim elin jaman demes, jaqsı der

Mir-Alisher, Jiyrenshege *taqabbil*

Ataqlı shayırlar qaraqalpaqta. (A. Muwsaev. Qaraqalpaqta)

Bul qosiq qatarlarida qaraqalpaq shayirlarin Alisher Nawayini Jiyrenshege **Mir-Alisher, Jiyrenshege taqabbil** dep teńep, olardıń sózge sheshenligin, dilwarlıgın obrazlı túrde súwretlep maqtanish etedi.

Haslı insan, ózin kórseń periyzat,
Shasmi jadiw *kibi*, ġamzasi jállad,
Ádebi, ikrami miń qizdan ziyat,
Húrlerge basi yeter sekil *siyaqli*. ["Kelin"]

Bul qosiq qatarlarında shayir qaraqalpaq kelinleriniń iybeliligin, gózzallıgın, ádep-ikramlılıgın, dilwarlılıgın **kibi, siyaqli** teńewleri járdeminde sheber táriyplep realistlik kóz-qarasta súwretlegen.

Aġa-Yunus *kibi* tuwġan aġasi,
Jeńgesi qiyattiń maqsimzadasi,
Zamanında edi qizdiń aġlasi,
Aziyz diyer xizmetkeri múnásip.

(“Maqsimjan qiz”)

Bul qosiq qatarlarında maqsimjan qizdiń aġasınıń **Aġa-Yunus kibi** ekenligin, al jeńgesiniń qiyat uriwinan ekenligin, zamaniniń aġla qizlarinan ekenligi teńewler arqalı táriyplenip ótileđi.

Isimi Masqanadur shul qizdiń ati,
Megzer Shaxsanemge hasili hám zati,
Qiz qádirip bilmey júrgen elati,
Elinde kóp eken dushpanıń seniń (ġǵ1-bet.”Máxana”)

Qosiq qatarlarında Máxanniń Shaxsanemge megzes hasil-zati qizdiń qádirin bilmey júrgen elati, elinde dushpanlari kóp ekenligin táriyplep ótedi. Sonday-aq, shayir óziniń “Qirmizi” qosıǵında qiz kelbetin tómendegishe súwretleydi:

Bir mahitabandur qirmizi beden,
Ishqında zar boldi aniń kóp ladan,
Shashi súmbil *kibi* tisi ánjiman,
Alma *kibi* iyekleri qirmizi. (Qirmizi”)

Shayir bul qatarlar arqalı Qirmizi obrazın ashıp beriwde oniń dilwarlıgın, teńi joq gózzallıgın, ishqında qanshadan-qansha adamlardıń zar ekenligin, shashlariniń súmbilligi, hátteki tisleriniń anjimanlıgın, sonday-aq iyeklerin almaġa teńep oniń sulıwlıgın kúshli lirikalıq obrazlılıq penen táriyplegen.

Hárkim óz dáwirinde Ğarip- Shaxsanem,
Ótti bul dúnyadan Ğarip jan bilen,
Hárkim teńin tawip oynayip kúlip,
Gúl bilen búlbúldek jawlana keldi,
Púshayman áyledi dúnyaǵa kelip,
Shajer japıraǵindek sarǵayip solip,
Náshe kón arada sergizdan bolip,
Aqirinda ahi-apǵan keldi. ...(A. Muwsaev. “Keldi”)

Ayapbergen shayırdıń bul qosıq qatarları arqalı qızdıń kelbetin táriyplewde onıń gúlge, búlbúlge **“Gúl bilen búlbúldek jawlana keldi”** dep folklorlıq dástúrlerden paydalanıw arqalı obrazlı túrde teńep, hár bir qız óz zamanında Ğarip-Shaxsanem siyaqlı ekenligin táriyplep sintezlep súwretlewge háreket etken.

Joldas emes lashin suńqar,
Ushqan qustay qanati bar,
Zamanında bul hám tulpar,
Qatarınan ótti kók at.

Jolǵa shıqsa jıldırımday,
Oǵan hesh bir tabılmas tay,
Yusupbektiń Bádgrindey,
Daǵı dástan ótti kók at. (“Kók at”)

Shayır joqarında keltirilgen qatarlarda erte dáwirlerden insaniyattıń joldası bolǵan attı táriyplewde tereń mánili tolǵanıslar arqalı kúshli emotsionallıq-ekspressivlik mánige iye sezimtallıq penen **“Ushqan qustay qanati bar”, Jolǵa shıqsa jıldırımday** dep súwretlep tulpardı táriypleydi hám oqıwshıda oǵan degen súyispenshilikti arttıradi.